

считает В.И. Пичета, централизация управления лесного хозяйства – это главный прием всей хозяйственной политики Сигизмунда-Августа [1, с. 268].

Таким образом, реформы в лесном хозяйстве в XVI столетии отвечали новой сформировавшейся благоприятной экономической конъюнктуре. Мероприятия великокняжеского правительства в лесном хозяйстве ликвидировали старые формы эксплуатации лесных богатств, разграничивали государственную лесную территорию от частных владений, усиливали охрану пуш и лесных богатств, фиксировали права на входы частных лиц и оптимизировали повинностное и податное отношение зависимого население по отношению к государству, максимально стремились использовать лесные ресурсы и территорию, а главное стремились планомерно и рационально вести промышленную лесную деятельность и торговлю лесными товарами. Лесные хозяйственные мероприятия великокняжеского правительства ускорили процесс распада натурального хозяйства и способствовали формированию денежных рыночных отношений, содействовали усилению внешней торговли и к установлению тесной связи с экономикой и культурой стран Западной Европы, вовлекали ВКЛ в круговорот европейской политики.

Літэратура

1. Пичета, В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В. И. Пичета. – М.: Изд-во АН СССР, 1958– 547 с.
2. Довнар-Запольский, М. В. История Белоруссии / М. В. Довнар-Запольский. – Минск: Беларусь, 2003. – 680 с.
3. Пичета, В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии (до конца XVI в.) / В. И. Пичета. – Минск: Изд-во Наркомзема, 1927. – 179 с.

ЗМЕСТ ЛЮБЛІНСКАЙ УНІІ І ЯЕ РОЛЯ ў ГІСТОРЫІ ВКЛ

М.М. Сакалоў, Ю.А. Цераховіч, І.В. Пугач, БГПУ (Мінск)

Люблінская ўнія з'явілася своеасаблівай кропкай у доўгім працэсе паступовай страты палітычнай самастойнасці Вялікага Княства Літоўскага. Гэтая падзея стала дастаткова вызначальнай для развіцця далейшай гісторыі народаў ВКЛ і Польшчы. Аднак нельга разглядаць яе аднабакова, бо сцверджанне аб тым, што ўнія мае толькі адмоўныя наступствы, з'яўляецца яўным прыніжэннем яе сапраўднага гістарычнага значэння, роўна як і сцверджанне толькі аб станоўчых наступствах – яўным перавышэннем.

Перадумовы Люблінскай ўніі пачыналі складацца яшчэ напрыканцы XIV ст, калі вялікім князем літоўскім Ягайлам у 1385 г. была заключана Крэўская ўнія. Менавіта яна з'явілася першым заканадаўчым актам, які даў палітычныя падставы дзеля выражэння прэтэнзій Польшчы на тэрыторыю ВКЛ. Трэба адзначыць, што гэтая падзея была перш за ўсё абумоўлена палітыкай Ягайлы, а ў прыватнасці яго жаданнем адначасова заняць троны абедзвюх дзяржаў. Імкнучыся да гэтага, Ягайла пайшоў, як многія лічаць, на здраду свайму народу і сваёй дзяржаве. Ён паабяцаў наступнае: «... нарэшце вялікі князь Ягайла абяцае землі свае літоўскія і рускія на вечныя часы да кароны караляства польскага прыладзіць...» [11, с.7]. Але дзякуючы вялікаму князю Вітаўту ВКЛ на той момант удалося пазбегнуць поўнага паглынання Польшчай. Усё ж такі, гэты прэцэдэнт не прайшоў бясплёдна. Ён пабудзіў вядучыя колы польскага грамадства пачаць распрацоўку далейшых інкарпарацыйных планаў адносна ВКЛ.

Амаль два стагоддзі працягвалася праца па распрацоўцы праектаў розных уній. Знакаміты рускі даследчык І. І. Лапо нават адносіў заключаныя ў розныя часы польска-літоўскія ўніі да чатырох груп, а менавіта:

- час, калі ў іх мела патрэбу Польшча, якая рабіла саступкі патрабаванням Вялікага княства;
- час, калі ўнія была неабходна ВКЛ, і ўжо яно саступала Польшчы;
- час, калі ўнія была неабходна абедзвюм дзяржавам;
- час, калі непасрэднай неабходнасці заключэння ўніі не было, і яна магла быць цалкам скасавана [6, с.102].

Люблінскую ўнію, на наш погляд, магчыма было б аднесці больш да 3-га пункту такой класіфікацыі, бо абедзве дзяржавы знаходзіліся ў дастаткова цяжкім геапалітычным становішчы: Вялікае Княства Літоўскае перажывала цяжкія наступствы Лівонскай вайны, якія прынесьлі заняпад палітычнай і эканамічнай сістэмы; у той жа час для Польшчы ўзрастала небяспека з боку турак. Хацелася б адзначыць, што заключэнне Люблінскай ўніі, усё ж такі, перш за ўсё, было выклікана менавіта прамежкавымі вынікамі Лівонскай вайны для Вялікага Княства Літоўскага. Амаль бязвыпадковым становішчам княства удала скарысталася Польшча. Таксама ў заключэнні Люблінскай ўніі вялікую ролю адыграла палітыка, якую праводзіў Жыгімонт II. Імкнучыся да ўмацавання ўласнай улады ён, як і Ягайла ў свой час, саступіўся інтарэсамі ВКЛ. Жыгімонта II не спынялі нават заключаныя раней міждзяржаўныя дагаворы. Яскравым прыкладам гэтага з'яўляецца парушэнне некаторых умоў дзяржаўнай ўніі паміж ВКЛ і Лівонскім ордэнам. У прыватнасці, будучы каралём польскім і князем літоўскім, ён мог на карысць Польскай Кароны абыходзіць «падводныя камані» ўніі з Лівоніяй. Для таго, каб убачыць гэта, дастаткова звярнуцца да некаторых пунктаў вышэй названай ўніі: «...нікога не

признавать своим господаром акрамя асобы, якая будзе вялікім князем літоўскім, і ніякіх трактаў супраць гэтай уніі не заключаць... Калі б у будучым Вялікае Княства Літоўскае злучылася б з Польскай Каронай, то і Лівонія, як частка Вялікага Княства Літоўскага, будзе ўключана ў гэтую унію з Каронай [2].

У той жа час, як паведамляе нам рэзельскі храніст Бальтазар Русаў, «...Ливонские послы также присутствовали на люблинском сейме. В инструкциях им было ясно сказано, чтобы они в отношении Ливонии решительно ни на что не соглашались, что противоречило бы пактам subjectionis 1561 г. и unionis с Литвою 1566 г. Король дал ливонским послам удостоверительную грамоту, что подтвердит все права и льготы по совершении присяги на соединение с Польшею, тогда послы присягнули. Именно 3-го августа 1569 г. король Сигизмунд-Август подписал акт соединения герцогства Курляндского с Польшею...» [3].

Тут выдатна бачна, што Жыгімонт II дзейнічаў у інтарэсах выключна Польшчы, карыстаючыся сваім палітычным становішчам і парушаючы ўмовы Літоўска-Лівонскай уніі. Аднак манарх Вялікага Княства і Польскага Каралеўства парушаў не толькі ўмовы міждзяржаўных дагавораў, але і прадпісанні ўнутрыдзяржаўных заканадаўчых актаў. Згодна з парagraфамі 12 і 15 прывілея 1492 г. і артыкуламі 1,2,12 раздэла 3 статута ВКЛ 1566 г., вялікі князь не меў права памяншаць тэрыторыю дзяржавы і выдаваць якія-небудзь заканадаўчыя акты без згоды Рады і Сойма. У артыкуле 4 таго ж раздэла змяшчалася прамая забарона на выданне прывілеяў, парушаючых нормы статута.

«...Акты Жигимонта II, изданные в Люблине, следовало бы признать недействительными... Сам Жигимонт в грамоте от 21 декабря 1568 г. поклялся сохранять старые законы и обычаи и не нарушать территориальной целостности государства...» [7, с. 208].

Фактычна, у Жыгімонта не было паўнамоцтваў на паглыннанне Курляндскага герцагства Польшчай. Да таго ж можна дадаць тую акалічнасць, што ўвесь цяжар абароны Лівоніі несла Вялікае Княства Літоўскае, а Польшча, фактычна, не прымала ўдзел ні ў баявых дзеяннях, ні ў аказанні фінансаванай дапамогі княству. Гэта тлумачыцца тым, што польскія вярхі здзяйснялі свой план па ўцягванні Вялікага Княства Літоўскага ў паўнамаштабнае ваеннае супрацьстаянне з мэтай паслаблення яго пазіцый. Польскі сойм адмовіўся прыняць Лівонію пад сваю апеку, каб не парушаць перамір'е з Масквой. Гэтым самым ён свядома пакінуў ВКЛ у яго вайне з Масквой [5, с. 313–314].

Але і на гэтым Жыгімонт Аўгуст не пажадаў спыніцца. Ужо ў 1551 г. польскія паслы на сойме ў Вільні выказалі патрабаванні Польшчы аб далучэнні да яе Падляшша і Валыні. Па сутнасці, яны дабіліся свайго на люблінскім сойме:

«Послы сейчас же начали требовать от короля присоединения Подляшья и Волыни...к короне... и указывали, что тогда литовцы сами добровольно покорятся Польше... исполняя это желание король возвращает Польше её законное достоиние...» [9, с. 304].

У 1564 г. Жыгімонт Аўгуст выдаў дэкларацыю, паводле якой ён адмаўляўся ад свайго спадчыннага права на землі Вялікага Княства Літоўскага на карысць Польшчы [8, с. 676]. Гэта быў акт, які сведчыў, што ў стаўленні Ягелонаў да Вялікага Княства да канца існаваў патрыманняльны стасунак, хоць ужо значна аслаблены папярэднімі прывілеямі і існаваннем літоўскага сойму. З грамадска-дзяржаўнага пункту гледжання лівоніны мелі да Жыгімонта Аўгуста слушную прэтэнзію, што той не ўчыніў гэтага адмаўлення на іх карысць, робячы такім чынам іх роўнымі партнёрамі ў стасунках з Каронай [1, с. 63].

Як мы бачым, польскае кіраўніцтва здзейсніла штучнае набліжэнне заключэння Люблінскай уніі. Сам шлях, якім было здзейснена гэтае набліжэнне, не прадугледжваў роўнасці паміж Польшчай і Вялікім Княствам Літоўскім у будучай уніі.

Варта перайсці да апісання праектаў уніі, якія складалі польскія і літоўскія вярхі.

Літоўскі праект уніі прадугледжваў аб'яднанне дзвюх роўных дзяржаў пад уладай аднаго манарха, які насіў бы тытул караля польскага і вялікага князя літоўскага. Вялікае Княства Літоўскае, згодна з гэтым праектам, павінна было захаваць свае дзяржаўныя структуры, межы, манету, войска, сойм, статут. Адным з галоўных патрабаванняў літоўскай стараны, якое выказаў Ян Хадкевіч, было: «...Чтобы при заключении унии сохранены были нам наши права и статуты...» [4, с.660]

Польская старана патрабавала заключыць унію на падставе старых актаў і фальшывага Варшаўскага рэцэса. Для палякаў гэтыя граматы сталі галоўным аргументам. Кракаўскі біскуп абгрунтоўваючы правы Польшчы на Літву маўляў, што Ягайла «з'яднау абодва панствы ў адно і перадаў Княства свайму намесніку Вітаўту, а значыць, Літва належыць Польскай Кароне» [10, с.166]. Пасля такіх словаў літоўскія паслы пакінулі пасяджэнне, а паміж польскімі пасламі узнавілася далейшае абмеркаванне праекту уніі.

Паводле польскага праекта уніі, Каралеўства Польскае і Вялікае Княства Літоўскае павінны былі стаць адзінай дзяржавай з адным уладаром, польскім каралём, адным соймам, адной агульнай пятачкай, адным сенатам, адным войскам, адной манетай. Дарэчы, агульны манарх выбіраўся і ў Польшчы, і ў Вялікім Княстве, але тытул вялікага князя скасоўваўся. Такія дастаткова жорсткія ўмовы уніі дыктаваліся настроям, які панавалі сярод польскага пасольскага корпуса: «...Если дозволить Литовцам иметь особую речь посполитую, то это будет значить: ты, Литвин, имеи у себя всё особое, а ты, Поляк, тащись в Литву на войну. Наши предки хорошо понимали это...» [4, с.667].

Відавочна, што літоўская старана не згадзілася прыняць такі праект уніі. Пасля таго, як літоўскія паслы выслухалі польскі праект, як ужо гаворылася, яны пакінулі сойм у знак пратэсту. У сваю чаргу, польскія дэлегаты пачалі абуралца і скардзіцца каралю на дэманстратыўны жэст з боку літоўскіх паслоў. Пасля нажыму з польскага боку ў сакавіку-чэрвені 1569 г. Жыгімонт Аўгуст выдаў універсалы аб далучэнні Валыні, Падляшша, Падолля і Кіеўшчыны.

І зноў, як ужо адзначалася вышэй, Жыгімонт ідзе насуперак статуту 1566 г. і разнастайным прывілеям былых вялікіх князёў літоўскіх, а ў прыватнасці прывілею Казіміра 1452 г., прывілею Аляксандра 1492 г., нават прывілеям свайго бацькі Жыгімонта І 1506 і 1529 г. [4, с. 23–25]. На наш погляд, гэтую падзею трэба разглядаць як чарговую спробу Польшчы заняць вядучую ролю ў адносінах да Вялікага Княства Літоўскага ў новай дзяржаве.

Нягледзячы на ўсё гэта, літоўская старана не адмаўлялася ад уніі, але выступала за тое, каб «...обе эти Речи посполитые соединились братством, и чтобы одна сторона не осуждалась на погубель ради другой...» [4, с. 265].

Заставалася толькі надзея на спачуванне польскіх паслоў, бо у тым становішчы, ў якім было Вялікае Княства Літоўскае, ваяваць з Польшчай за роўныя ўмовы уніі не ўяўлялася магчымым. Як у 1569 г. адзначыў Мікалай Радзівіл Руды: «...на наших хребтах был неприятель, когда мы уезжали сюда, желая постановить унию, которая объединила бы нас взаимною любовью, и если сказать правду, мы устремились к ней почти бегом, тогда как предки наши шли к ней тихим шагом...» [4, с. 19]. Зразумела, што нават калі ліцвіны і ўзяліся б за зброю, каб абараніць сваю дзяржаву, дык не перамаглі б двух драпежнікаў: Польшчу і Масковію [10, с. 174].

Але стаўка на «братэрскую любовь» не завяршылася поспехам. 1 ліпеня 1569 г. была заключана Люблінская унія. У ёй, няхай і не так адкрыта, як гэта было ў першым польскім праекце, было паказана пануючае становішча Польшчы ў новай дзяржаве, якая назавецца Рэччу Паспалітай.

Згодна з актам уніі, Польшча і Вялікае Княства Літоўскае аб'ядналіся ў адзіную і непадзельную Рэч Паспалітую. З гэтага моманту асобнае ўзвядзенне на княжанне вялікага князя літоўскага было адменена, пры тым, што тытул вялікага князя захоўваўся. Уступаючы на прастол, новы кароль пад прысягай падцвярджае ўсе правы і вольнасці падданных абедзвюх дзяржаў. Адзіны кароль Рэчы Паспалітай павінен быў выбірацца агульнай колькасцю галасоў польскіх і вялікакняжскіх сенатараў. Цалкам захоўваліся правы магнатаў і шляхты, а таксама вышэйшыя дзяржаўныя пасады. У дзяржаве дзейнічалі агульныя сойм і сенат пад кіраўніцтвам манарха. Дагаворы і саюзы з іншымі дзяржавамі заключаліся толькі з агульнай згоды абедзвюх старон. Была ўведзена адна манета, ад мытных пошлін вызвалалася шляхта, палякі змаглі набываць зямлю ў Літве, а ліцвіны – у Польшчы.

Напэўна, трэба адзначыць, што нават першы пункт Люблінскага акта так і не быў здзейснены ажно да 1791 г., калі была прынята канстытуцыя Рэчы Паспалітай, якая вызначала унітарны характар дзяржаўнага ладу. Што датычыцца заключэння міждзяржаўных дагавораў і саюзаў, а таксама правядзення сумеснай знешняй палітыкі, то калі справа даходзіла да магчымага парушэння дзяржаўнага суверэнітэту альбо паступлення нацыянальнымі інтарэсамі, кожны бок, ці то польскі, ці то літоўскі, прытрымліваўся той пазіцыі, якая забяспечвала іх ахову. Прыкладнам гэтага з'яўляецца заключэнне мірнага дагавора паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швецыяй 19 студзеня 1627 г. падчас вайны Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600–1629 г. Па сутнасці гэта азначала, што Вялікае Княства Літоўскае пакінула ў гэтым супрацьборстве Польшчу ў адзіноце, так як працяг вайны не адпавядаў яго інтарэсам. Можна сцвярджаць, што Люблінская унія стала ўсё ж кампрамісным пагадненнем: ніводны з першапачатковых праектаў цалкам не быў рэалізаваны ў канчатковым варыянце.

Канешне, нельга не заўважыць і становачую ролю, якую адыграла Люблінская унія. З аднаго боку, яна выратавала Вялікае Княства Літоўскае ад жудаснага лёсу, які пагражаў яму з-за прамежкавых вынікаў Лівонскай вайны і цяжкай сацыяльна-эканамічнай сітуацыі, якая ўзнікла ўнутры дзяржавы, з другога – ўзмацніла пазіцыі Польшчы перад тварам надыходзячай турэцкай пагрозы. Ва ўсходне-еўрапейскім рэгіёне з'явілася новая дзяржава, якая магла б уяўляць сабой сапраўдную моц як на палітычнай арэне, так і ў вырашэнні тагачасных ваенных канфліктаў. Аднак вялізарная колькасць закладзеных супярэчнасцей, як палітычных, так і сацыяльна-эканамічных, накіравала новую дзяржаву па больш чым двухсотгадоваму шляху пакутаў і страт, паступовага разлажэння дзяржаўных парадкаў і у рэшце, спынення свайго існавання.

Літаратура і крыніцы

1. Бардах, Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Пер. М. Раманоўскага і А. Істоміна; Прадм. Г. Сагановіча. – Мінск, 2002. – 492 с., (Бібліятэка часопіса «Беларускі Гістарычны Агляд»)
2. Восточная литература / Р / Руссов Бальтазар История провинции Ливония Часть 3. Отд. 20–43 / 30. Ходкевич у Риги, 1567 г. [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Russov/text32.phtml?id=1295> Дата доступу: 12.10.2014.
3. Восточная литература / Р / Руссов Бальтазар История провинции Ливония Часть 3. Отд. 44–69 / 50. Герцог Магнус становится королем Ливонии, 1570 г. [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Russov/text33.phtml?id=1296> Дата доступу: 12.10.2014.
4. Дневник Люблинского сейма 1569 года: соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским / изд. М. Коялович. – СПб.: Печатня В. Головина, 1869. – 786 с.

5. Ермаловіч, М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае / Мікола Ермаловіч. – Мн.: «Беллітфонд», 2000. – 448 с.
6. Лаппо, И.И. Западная Россия и её соединение с Польшей в их историческом прошлом / И.И. Лаппо. – Прага: Пламя, 1924. – 225, [3]с.
7. Лаппо, И.И. Люблинская уния 1569 г. / Иван Лаппо. – Минск: Харвест, 2013. – 223 с. – (Неизвестная история).
8. Любавский, М. Литовско-русский Сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства / М. Любавский. – М.: Университетская тип., 1909. – 1160 с.
9. Любавский, М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. Любавский. – 2-е изд. – М.: Московская художественная печатня, 1915 г. – 405 с.
10. Вітаўт Чаропка. Уладары Вялікага княства / В.Чаропка. – Мн.: Полымя, 1996 г. – 608 с.
11. Unia Litwy z Polską / zebrał Henryk Mościcki. – Warszawa [etc] : Nakład Gerberthnera i Wolffa, 1919 – 115 s.

КАЗАЧЕСТВО КАК ДВИЖУЩИЙ ФАКТОР ПОДЪЕМА АНТИФЕОДАЛЬНОЙ БОРЬБЫ В БЕЛАРУСИ В КОНЦЕ XVI В.

В.Н. Кадира, БГПУ (Минск)

Важным фактором подъема антифеодальной борьбы в Беларуси была активизация казачества в конце XVI в. [1]. Уже в конце 80-х годов XVI в. казаки стали организующей силой по объединению разрозненных крестьянских групп в боевые отряды, которые уходили в Запорожскую Сечь, а затем возвращались в родные места для разжигания борьбы против феодалов. Такой отряд захватил белорусский город Быхов, ранив быховского городничего Крыштофа Остафьевича в голову, войта Остафея – в голову и руку, шляхтичей Яна Печковского (в голову), Новоселецкого (в руку), пограбив их имущество [2].

О пребывании казаков в Беларуси в 1590 г. сообщает современник, автор Баркулабовской летописи. Он пишет: «Року 1590 были казаки запорожские Матиоша с полком, Гольш с полком у Могилева аж до Минска приставство по волостях брали, а кривды шкоды не чинили, только жонок охочих, тых намовляли и закликали, абы з ними на низ (в низовья Днепра. – В.К.) шли и взяли з собою жонок и девок, яко двести поголов» [3].

Представители шляхты, которые собрались в Вильне, отмечали, что казацкие отряды на протяжении конца 80-х – начала 90-х годов XVI в. чинят им в Минском и Мстиславском воеводствах «большой вред и потери». Эти отряды состоят из жителей белорусских городов и деревень [4].

Шляхта неоднократно отмечала, что казачество являлось той организующей силой, которая содействовала нарастанию массовой вооруженной антифеодальной борьбы [5]. Распространению вооруженной борьбы, по их мнению, содействовало и Московское государство [6].

Отдельные, разрозненные выступления угнетаемого шляхтой населения городов и сел Беларуси вскоре переросли в антифеодальные народные восстания.

В 1594 г. в Украине вспыхнуло новое восстание казаков на Волыни под предводительством Северина (Семерина) Наливайко, уроженца г. Острога на Подольи. В конце октября – начале ноября 1595 г., объединив в своем отряде нереестровых казаков, беглых крестьян, мещан и мелкую шляхту, С. Наливайко двинулся в Беларусь. Это объяснялось тем, что феодалы Речи Посполитой послали против восставших 7-тысячное реестровое войско во главе с тем же Григорием Лободой, который уже был не реестровым старшиной, а гетманом. Отряд С. Наливайко насчитывал 1 тыс. человек [7].

Восставшие, при поддержке местного населения, легко захватили Петриковичи (Петриков), затем г. Слуцк и замок князя Радзивилла, который в то время был виленским воеводой и гетманом литовским. С. Наливайко захватил в замке «12 наилучших пушек, 80 гаканиц и 70 рушниц» [8]. В отряде С. Наливайко было много выходцев из слущай земли и г. Слуцка. После захвата города и замка местные крестьяне, городская беднота и мелкие служилые люди примкнули к восставшим и стали громить имения магнатов и шляхты. Гетман ВКЛ Криштоф Радзивилл писал, что восставшие принесли «не мало вреда ... многим людям учтивым братии нашей в том краю вблизи Слуцка живущим» [9].

Долго оставаться в Слуцке С. Наливайко не мог, потому что войска Г. Лободы двигались с юга к границам Беларуси, а магнаты и шляхта в Беларуси в Клецке на сейме стали обсуждать совместные действия против восставших. Гетман ВКЛ К. Радзивилл «разослал всюду по поветам письма и сам стал готовиться к походу на него (С. Наливайко. – В.К.)» [10]. С. Наливайко направил отряд из 500 казаков во главе с полковником Мартинком на Клецк, но шляхта 25 ноября 1595 г. разгромила повстанцев, и в Слуцк вернулось только несколько десятков человек [11]. Дальнейшее пребывание в Слуцке стало опасным, и 27 ноября восставшие оставили город и двинулись на восток к Бобруйску в сторону Смоленска или Чернигова. При выходе из Слуцка на восставших напало «войско гетманское со слугами каштеляна виленского и несколько десятков их (казаков. – В.К.) убили» [12].

Не доходя до Бобруйска, С. Наливайко повернул к Могилеву. По дороге к нему присоединились восставшие белорусские крестьяне, городские низы и даже мелкая шляхта. Его отряд составлял уже около 2 тыс. человек. 13 декабря 1595 г. восставшие взяли штурмом Могилев «... место побожное,